

- Mexikó és a zapatisták – 2011
- A felszabadítási teológia
- Pénzen vett egészségügy
- Tekintélyuralom alkotmánya
- Öntevékeny közösségek

E számunk zöme a latin-amerikai fejlődés Kelet-Európában kevésbé ismert, elhallgatott összefüggéseivel foglalkozik. A tanulmányok, dokumentumok rávilágítanak arra, hogy a tőkés világválság nálunk ismert „kezelése” helyett alternatív megoldási kísérletek bukkantak fel az elmúlt évtizedekben. E harc és fejlődés egyik terrénuma Mexikó és a zapatista mozgalom, amely az 1910-es mexikói forradalomtól tartó évszázad szerves terméke volt. A világrendszer latin-amerikai régiója sem kerüli el a nacionalista „válságkezelés” útvesztőit, de milliók ottani tudatos antikapitalista ellenállása a mai Európából szemlélve különösen izgalmas kérdéseket vet föl.

Más írások az európai és benne a magyar fejlődés ellentmondásaival foglalkoznak: a piacósított egészségügy helyzetétől az éppen aktuális történelemhamisításokig, de e számunk lapjain is felvillannak a tőkés rendszeren túlmutató útkeresés lehetőségei.

„Az EZLN-nek (Zapatista Nemzeti Felszabadító Hadseregnek) csak annyi köze van elődeihez, hogy tanul hibáikból: a sandinistáktól, hogy nem szabad kritikátlanul megbízni a választásokban, s kizárólag tőlük várni a társadalom demokratizálódását...”

Etienne Largent – Aurelio Martinez
Eszmélet 24. 188-189.

„A fiú (a neoliberalizmus) felfalja az apát (a nemzeti tőkét), szétzúzva egy-szersmind a kapitalista ideológia hazugságait: az új világrendben nincs sem demokrácia, sem szabadság, sem egyenlőség, sem testvériség. A földgolyó méretű színpad új csatatérre változik, ahol a káosz uralkodik.”

Marcos alparancsnok
Eszmélet 38. 172.

„Ám ha eleinte mindenki könnyen megtalálta kedvelt ízeit a zapatista kóktélban, a figyelem immár arra irányul, hogy mi az, ami elronthatja, kiforgathatja eredeti mivoltából. Magyarán: a zapatizmusról folytatott harcok, elméleti viták az alterglobalizációs mozgalmakat gyötrő dilemmákat juttatják eszünkbe: miféle plurális identitásra s milyen szervezeti stratégiára lenne szükség – milyen elérendő politikai eredmény érdekében?”

Bernard Duterme
Eszmélet 62. 160.

Analízis

Szoboszlai György: **Búcsú a jogállamtól.** A hatalommegosztás modellje a 2011. évi alaptörvényben

Az elmúlt húsz évben a hatalommegosztást intézményesítő polgári demokratikus jogállamban éltünk – anélkül, hogy az alkotmányban szerepelt volna a hatalommegosztás kifejezés. A 2012. január elsejétől életbe lépő Alaptörvényben viszont szerepel a kifejezés – de facto azonban az új többség semminemű jelentős korlátozásnak nincs és nem lesz kitéve. Hogyan lehetséges ez? Pontos válaszokat kapunk alkotmányjogász-politológus szerzőnktől..... 5

Colin Leys: **Egészség, egészségügy és kapitalizmus**

A ma közkeletű felfogás szerint az egészségügyi viszonyok terén az elmúlt 100-150 év során elért óriási javulás egyértelműen a kapitalizmus vívmányai közé sorolandó. A valóságban a kapitalizmus és az egészségügyi állapotok javulása közti viszony nagyon ellentmondásos, így a közegészségügyi forradalom, illetve később az univerzális társadalombiztosítási rendszerek kialakítása gyakorta a tőkésék aktív ellenállása mellett zajlott le. A tőkés fejlődésben kevésbé előrehaladott – vagy éppen nem tőkés rendszerű – országok is képesek voltak viszonylag csekély költséggel a várható élettartam drámai javulását elérni. A kapitalizmus képtelen a makacsul fennmaradó egészségügyi problémák egyik fő okának, a társadalmi egyenlőtlenségnek az érdemi kezelésére, sőt e probléma felvetésének is ellenáll. Az elmúlt évtizedekben a magántőkés érdekek fokozódó mértékben meghatározóakká váltak az egészségügyi rendszer működtetésében – ennek következménye az ellátáshoz való hozzáférésben és a kapott ellátás színvonalában mutatkozó növekvő egyenlőtlenség..... 32

François Houtart: **A felszabadítási teológia jelenlegi helyzete Latin-Amerikában**

A felszabadítási teológia gondolatmenetének kiindulópontja az elnyomottak helyzete. A szeretet Istene nem létezhet ott, ahol igazságtalanság, kizsákmányolás és háború van. Olyan teológia tehát ez, amely nem arra keresi a választ, hogy Isten létezik-e, hanem arra, hogy hol van. Gondolati háttérének és diskurzusának alapját az igazság érdekében vívott társadalmi harc valósága és a keresztény elkötelezettség jelenti..... 63

Carlos Antonio Aguirre Rojas: **Mexikó a kronológiai 2011-ben: Üdvözljük a történelmi 2010-et!**

Mexikó mára permanens háborús zónává alakult át, ahol a korrupt államhatalom legitimitását már csak a sokféle erőszakgépezet egyre vehemensebb használatával akarja és tudja biztosítani. Ennek következménye a „társadalmi elégedetlenség hőmérőjének” drasztikus emelkedése. Meddig lehet elnyomásban tartani egy népet? Mik voltak az 1810-es függetlenségi háború és az 1910-es forradalom kiváltó okai? Miben hasonlít a mai kép az akkori helyzethez és mik a biztosítékok

a történelmi 2010 eljövételére? Mit fog hozni egyáltalán a történelmi 2010? Nos
vemos en el 2010! (Találkozunk 2010-ben)..... 74

Kislexikon

Fülöp Adám: **A neozapatista mozgalom: elmélet és gyakorlat**

Mindeközben a zapatista gyalogol. Gyalogol és kérdez. Lassan, de halad. Egy lépést előre, kettőt hátra. Elveti a magokat, tanítja gyermekeit, figyel. Beszél, cselekszik, meghallgat. Mosolyog, énekel a földeken. Mitől alapjaiban más a Zapatista Autonómia, mint az uralkodó kultúra által nap mint nap újratermelt társadalom-politikai berendezkedéseink? Működik ez a nagyon más? És ha igen, mitől? 89

Dokumentumok

Hatodik Selva Lacandona-i nyilatkozat 95

„Első az emberfia, csak azután a számok, adatok” Nyílt levél Evo Moraleshez és Álvaro Garcíához, Cochabamba (*La Llajta*), 2010. december 30..... 118

Az Alternatív Ellenállási Hálózat Kiáltványa

Nyugat-európai és latin-amerikai csoportok 1999-ben programot tettek közzé világ-méretű civil ellenhatalom létrehozására. Ez a liberter kommunizmusnak nevezett alternatíva az életforma megváltoztatásán alapul. Olyan – a polgári rendszerrel szembeni – szolidáris ellenállás, amely az egyének szabványosításának, betago-lásának, elkülönítésének, elszigetelésének a tagadása és meghaladása 122

Történelem

Carlos Antonio Aguirre Rojas: **Az 1910-es mexikói forradalom a hosszú történelmi időtartam szemszögéből**

Az 1910-es mexikói forradalom századik évfordulóján a forradalom újra vita tárgya lett. E történet felülvizsgálata (is) nagy hévvel zajlik. Mindez egy olyan logikán belül történik, amely egyáltalán nem pusztán arra törekszik, hogy visszahódítsa a múltat. Igazából az a célja, hogy szelektíven aktualizálja, hogy megvilágítsa azokat a személyiségeket, tetteket, folyamatokat vagy helyzeteket, melyek legitimálják és megszilárdítják legaktuálisabb jelenünk folyamatait, társadalmi csoportjait és személyiségeit. Állítsuk helyre a történelmi igazságot, hogy eligazodjunk a jelenben..... 133

Arcok

Alan Woods: **El Salvador: Romero érsek meggyilkolása**

Miután Latin-Amerika oligarchikus társadalmában a társadalmi feszültségek forrongást idéztek elő a katolikus egyházon belül is, és az 1960-as években életre hívták a felszabadítás teológiáját, széles körűvé vált az egyházi személyekkel szembeni állami megtorlás. Oscar Romero salvadori érsek az elnyomottak melletti hajthatatlan kiállásával, valamint 1980-as mártírhalálával a felszabadítás teológiájának emblematikus figurájává vált. Romero gyilkosainak kiléte éppúgy jól ismert, mint a salvadori oligarchia sok más büntetnének kitervelői és végrehajtói, mégis a gyilkosok mindmáig büntetlenek maradtak. A tényleges igazságtétel – a mélyre-

ható társadalmi változashoz hasonlóan – mindaddig lehetetlen, amíg a politikai és gazdasági hatalom legfőbb emeltyűi a oligarchia kezében maradnak 154

Balog Iván: **Bibó István aktualitása**

Az Eszmélet Társadalomkritikai Szabadegyetemen elhangzott előadás szerkesztett változata Bibó István örökségéről mint a magyar humanista hagyomány egy fejezetéről 169

Olvasójel

Globális? Emberi? Jogok?

Szabó Gábor: *Szétszakadó világunk – a globalizáció emberi jogi kockázatai*. Pécs, Publikon, 2010..... 174

Asszociáció

Hajdu János: **A német kérdés – ma**

A cikk szerint a német politikai szerep növekvő tendenciát mutat az Európai Unióban, mert ezt eredményezi az ország gazdasági ereje. Arra a dolgok mai állása mellett nincs semmi biztosíték, hogy ez a megnövekedett súly progresszív, jó irányba mutat..... 179

Másképp – Más kép

Tütő László: **Digitális önszerveződés – határokkal**

Az internetes közösségek példák az önszerveződésre. Sok esetben túllépnek a magántulajdonon és az emberek közötti árukapcsolatokon. De pusztán részleges antikapitalizmusuk a tőkés rendszer működését is szolgálhatja 188

Kultúra

Bálint József: **A hitlerista műkincsrablás a Szovjetunió megszállt területein**

A modern történelemhamisítás egy „ügyes” diskurzusváltással a kulturális kincsek, „műkincsek” náci elrablásáról a figyelmet a Szovjetunió háborút követő „kompenzációs” politikájára helyezte át. Térjünk vissza a forrásokhoz és lássuk meg a Szovjetunió kulturális kifosztásának méreteit és a német tőke érdekeit az eredeti források tükrében..... 195

Címlapkép: Fülöp Ádám fotója (Oventic, Chiapas)

E számunk fotóit Fülöp Ádám készítette Mexikóban.

BIBÓ ISTVÁN AKTUALITÁSA¹

Ebben a tanulmányban két témakörrel foglalkozom majd. Először azt boncolgatom, hogy Bibó István életműve mennyire és miért időszerű ma is, és mennyiben avult el (I.). Utána pedig arra a kérdésre keresem a választ, hogy a bibói oeuvre aktualitásának csökkenését miért élik meg oly sokan fájdalmas veszteségként (II.).

I.

1990 óta a Bibóról szóló megemlékezések mindig is tele voltak az újkeletű „Bibó-felejtés” miatti lelkipurdalással és másoknak tett szemrehányásokkal, valamint a 80-as évek iránti nosztalgiával - még akkor is, ha Bibóból időközben tananyag lett, utcákat, intézményeket neveztek el róla, és szobrokat állítottak neki.

Tény és való: ha ma 1956-os felvételeket nézegetünk, nem ismerünk arra a modern országra, amelyben ma élünk. Valós probléma az is, hogy más Bibó nyelvet használt, mint mi; ő metaforikusan, esszéisztikusan írt. Valljuk be: A

¹ Vö. Balog Iván, 2011.

*szabadságszerető ember tízparancsolata*² ma patetikusán hangzik. Szerzője egy másik kor gyermeke volt, részben más problémákkal.

Ha azonban a gyakran hangoztatott vádat, a Bibó-felejtést vesszük górcső alá, egy lényeges tényezőt nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Csak azt tudjuk *feldolgozva* megőrizni emlékezetünkben, amit megértettünk! Egyvalamit pedig annak idején szinte senki nem gondolt át. Azt, hogy Bibó és 1956 örökségének felelevenítése nem a rendszerváltást alapozták meg, hanem a kádárizmus felszámolását. Azét a kádárizmusét, amely a forradalmat hazug módon ellenforradalomnak minősítette, és álnokul azzal vádolta, hogy restaurálni akarja a kapitalizmust. Az igazság viszont az, hogy Bibó 1956 után nem is engedte volna a választáson indulni azokat a pártokat, amelyek vissza akarták volna állítani a nagy magántulajdont³. Ezért lehetett az ő nevét a zászlóra tűzve megdönteni a kádárizmus alapdogmáját, az „ötvenhatban restaurációs jellegű ellenforradalom volt” tételt. De ugyanezért lehetett Bibóra hivatkozva 1989-ben megkísérelni elodázní az államszocializmus teljes felszámolását is!⁴ És ugyanezért nem lehet(ett) rá építeni a nyolcvankilences rendszerváltást, amely visszaállította a nagytőke uralmát.

Az ötvenhatos közös nevező híján viszont ismét kiéleződött és a többpártrendszer domináns törésvonalává vált előbb a népi-urbánus ellentét,

² Huszár Tibor, 1989. 257-258.

³ Bibó István, 1990. 193.

⁴ Erről ld. Balog Iván, 2010. 71-84.

majd a jobboldal és a baloldal kölcsönös, kétoldali hisztériája, amellyel szemben Bibó mindig is politikai pszichoterapeutaként próbált meg fellépni. Mivel azonban a kompetitív gazdaságban és politikában ez a terápiás beszédmód jórészt funkcióját veszítette, elsikkadtak a bibói életmű azon mondandói is, amelyek adaptálhatók lettek volna az új helyzetre. Bibó 1945-ben is figyelmeztetett arra, hogy a korábbi, autoriter rezsim komoly tömegtámogatást élvezett⁵, és nem belső feszítőerő, hanem a külpolitikai erőviszonyok megfordulása döntötte meg. Óva intett attól is, hogy a politikai élet még azelőtt polarizálódjon, hogy a demokratikus minimum alapján a középben kialakult volna a konszenzus⁶. Tisztában volt vele, hogy máskülönben közéletünkben újra eluralkodik az egzisztenciális fenyegetettség érzése, amely elől ki-ki ismét a személyes uralom, a klientúrák ólmelegébe menekül vissza, egyúttal felmentve magát a morális skrupulusok alól. Tudta azt is, hogy a folyamat végén pedig már a hisztéria normává, a hazugság kötelességgé válik, és kitermeli haszonélvezőit is, akik a hisztéria hullámainak a legfelületén úszkálnak⁷.

Amitől Bibó óvni akart, végül mégis bekövetkezett. Nem hallgattunk rá, pedig a Bibóval bizonyos fokig szellemileg rokon Ulrich Beck a mi korunkat is kockázattársadalomként jellemzi, ahol már nem az „éhes vagyok!”, hanem a

⁵ Bibó István, 1986. II. 13-81.

⁶ Bibó István, 1986. II. 13-81.

⁷ Bibó István, 1986. I. 365-483.

„félek!” a legjellemzőbb típusmondat⁸. De már Bibó is tudta: a szüntelen bizonytalanságérzés elviselhetetlen, és hamar átadhatja a helyét annak a meggyőződésnek, hogy jobb a tartós, de biztos alávetettség, mint az állandó fenyegetettség, veszélyeztetettség⁹. Szembesülnie kellett azzal, hogy hazánkban a személyes uralmon alapuló autoriter rendszerek jelentősebb tömegtámogatást élveznek, mint a polgári demokrácia. Azt is világosan látta, hogy minden országnak magának kell kivívnia a személyes uralom alóli szabadságot¹⁰. Üzeneteinek figyelmen kívül hagyása, vagy inkább: meg nem értése is okolható a mostani válságért.

A krízis azonban sajnálatos és paradox módon ismét aktuálissá teszi Bibót. Egyrészt: a nem-marxista kapitalizmus-kritika képviselőjeként és a több lábon álló vegyes gazdaság híveként. Bibó ugyanis elvetette azokat a társadalomszervezési megoldásokat, amelyek akár a szabad piacot, akár az állami beavatkozást kiáltják ki egyedül üdvözítőnek¹¹. Mindenekelőtt azonban: válságkezelőként és tranzitológusként. Tanítványaim előtt mindig hangsúlyozom: inkább ne kívánjuk, hogy Bibó újra „divatba jöjjön”, mert amikor sokan tanulmányozzák, vitatják őt, olyankor mindig nagy baj van –

⁸ Beck, Ulrich 2003.

⁹ Dénes Iván Zoltán (szerk.,) 2004.

¹⁰ Bibó István, 1986. II. 13-81.

¹¹ Bibó István, 1986. III. 5-125., Bibó István, 1990. 759-783.

elvégre ő mindenekelőtt politikai traumatológus volt, akit a legnagyobb vész idején veszünk elő.

Bibó munkásságában ez az attitűd a nemzetközi kapcsolatokban keletkezett konfliktusokra nézve is megnyilvánult. Amikor ezeket tanulmányozta, mindig szembehelyezkedett a nacionalizmussal, de az elsietett nemzetek fölötti integrációs kísérletekkel is¹². Nemzetközi jogászként számos világpolitikai feszültséggóccal foglalkozott, így a közel-keleti helyzettel is¹³. Kerülte, hogy egyoldalúan akár egyik, akár másik fél mellett egyoldalúan elkötelezze magát. Ez a beállítottsága kivételesnek mondható, és ma, amikor az arab országokban lejátszódó „népek tavasza” esélyeket teremt a demokratikus kibontakozás számára, gyümölcsöző lehet.

II.

A Bibó-felejtés kérdéskörének van egy másik dimenziója is. Fel kell tennünk a kérdést: miért baj az, ha egy szerző elavul? Az irodalomtörténethez, művészettörténethez hasonlóan a politikatörténet is számos példáját ismeri annak, hogy az, aki egy adott korszakban meghatározó, megkerülhetetlen figurája volt az általa művelt diszciplinának, egy másik érában a feledés sorsára

¹² *Bibó István, 1990. 373-389.*

¹³ *Bibó István, 1990. 587-683.*

juthat. Ismert az az effektus is, hogy a fiak nemzedéke identifikációjának keresése során gyakran szembefordul apáinak generációjával, és ehelyett szimbolikus orientációs pontként a nagyszülei által megtestesített magatartásminták felé fordul. Mindezek tudatában akár - az éppen Bibóra oly jellemző! – joviális iróniával is nyugtázhatnánk, hogy Bibó könyveinek is megvan a maga sorsa, és hogy a globalizáció és az individualizáció korának gyermekei szemében hősünk immáron „a papa moziját” képviseli.

Lehetne így is, de nem *így* van. A „Bibó-felejtés” a Bibó-recepció egyik toposzává nőtte ki magát, és ezt nem intézhetjük el annyival, hogy mindenféle recepciónak kísérőjelensége a lamentálás amiatt, hogy a hálátlan utókor nem fogadja meg a Nagy Ember intelmeit. Másutt kell keresnünk a jelenség gyökereit.

A recepció a múlt egyfajta feldolgozása a jelen problémáinak megoldása végett, és ennek során emlékezést, de – elkerülhetetlenül – felejtést¹⁴ is tartalmaz. Bibóval kapcsolatban azt állítom, hogy a felejtés azért hangzik el vádként, mert Bibó tragikus figura volt, és a kényszerűen derékba tört sorsa fölötti gyász és büntudat elaborációja még mindig nem történt meg. Bibó személye ma is lelkiismeret-furdalást kelt – ez pedig egy másik toposz: „erkölcsi zsenijének” emlegetése kapcsán érhető tetten. Ez pedig másféle probléma, mint amiről fentebb szóltam.

¹⁴ Assmann, Jan, 2004.

Bibó személyiségének és munkásságának egyik legszembevetőbb vonása a szó és tett egysége. Nem véletlenül nevezi „tettbeszédnek” életművét egyik tolmácsolója¹⁵. Politikusként és közíróként morális politizálást hirdetett, ami nem újdonság, sokan mások is hangoztatták már. Ő azonban meg is valósította, amit deklarált. Műveiben a szerződésszerűség, az európai módszerek, a szakszerűség, azaz a tisztesség, a korrektség híve volt. Ezek egyike sem eredeti vagy korszakalkotó eszme - Bibó azonban ezek szerint is élt és cselekedett a politikában, de magánemberként is, mégpedig a legkisebb pátoz nélkül. Akkor is, amikor az élete is veszélybe került emiatt.

Bibó ezáltal olyan mércét állított, amely kortársai számára, de ma is elérhetetlennek tűnik, és ezzel kihívást intéz befogadói felé. A kihívásra adott válasz lehet háritás, de lehet túlbuzgó követés is. Mindkettőben egyfajta zavar érhető tetten. Bibó nem futhatta be azt a pályát, amelyre képességei predesztináltak, és ez már jóvátehetetlen, hiszen már 32 éve halott. Az azonban, hogy így történt, az ő döntésén alapult. A Kádár-rendszer neki is felajánlotta a karrier lehetőségét¹⁶. Azáltal, hogy nem fogadta el, Bibó mindenkit önvizsgálat elé állít, aki egzisztenciát teremtett 1989 előtt, azt is, aki közben nem kötött elvtelen kompromisszumokat. Szembenézésre készítet: hogy ki-ki olyasmire emlékezzen, amire nem szeretne. Ez az igazi felejtés tárgya tehát, és nem Bibó

¹⁵ Nagy J. Endre 2001.

¹⁶ Erről ld. Gyarmati György - Kukorelli István (szerk.) 2009. 71.

személye – ő csak az alkalmat és a kontrasztot teremti meg hozzá. Bibó élete, művei és szenvedése adósaivá teszi olvasóit, amit soha nem törleszhetnek le.

Ez azonban nemcsak abból a decivilizációs folyamatból vezethető le, amelyen a magyar társadalom a XX. században keresztülment. Bibó egyik fő célkitűzése egy új elit¹⁷ megteremtése volt, amely szájbarágás és moralizálás nélkül, egyszerűen a cselekedeteivel nyújt „példázatos tapasztalatot”¹⁸ mások számára. Ez nem pusztán személyes meggyőződése volt, hanem – Mannheimtól átvett – szociológiai koncepciója is. Tudta, hogy az alkalmazkodás ugyanolyan fontos, mint a mintaadás, de azt is, hogy míg az előbbi mindenki számára szükséges, az utóbbi az elit kötelessége. Olyan magasra tette hát a mércét, hogy csak ő tudott neki megfelelni. Mindezt anélkül, hogy másokon számon kérte volna - hiszen máskülönben nem is lehetett volna hiteles. Ez pedig jézusi magatartás¹⁹.

Bibó igazi, divathullámokon átívelő időszerűsége éppen abban rejlik, hogy nem kötődik rendszerekhez, ideológiákhoz. Az a társadalmi berendezkedés, amelyben ő hitt – az önigazgató szocializmus – egyelőre megvalósíthatatlan, de éppen ezért nem is járatódhatott le soha. Ma már, amikor már régen lejáratódott a fasizmus, majd az államszocializmus is, de a neoliberalizmus is sokat veszített hiteléből, ismét elővehetjük azokat a szerzőket,

¹⁷ Bibó István, 1986. I. 221-243.

¹⁸ Mannheim, Karl 1943, vö. Bence György – Kis János 1991 [1980].

¹⁹ Vö. Bibó István, 1986. III. 5-125.

akiknek a „szavatossága” nem jár le 20, 30, vagy 40 év alatt, ami egy-egy rezsim élettartama – és Bibó István is ilyen.

IRODALOM

Assmann, Jan, 2004. – Assmann. Jan: *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* (Ford. Hidas Zoltán). Atlantisz, Budapest.

Balog Iván, 2010: Bibó István recepciója – Politikai áértelmezések. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2010.

Balog Iván, 2011: Balog Iván: Bibó István aktualitása. Arcok a magyar humanizmus XX. századi történetéből. Eszmelet Társadalomkritikai Szabadegyetem előadása. 2011. február 8. (kedd) Budapest - Kossuth Klub.

http://www.eszmelet.hu/index.php?act=event&page=1&&lang=HU&frm_search_word=&frm_search_field=&frm_search_in=event&PHPSESSID=693e1b8774c8a8de298a3df7a0f946fc; <http://www.>

uplud.file/915917759764/Eszmelet_bibo2011.02.08.mp3

Beck, Ulrich 2003: Ulrich Beck: A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság - Századvég, Budapest, 2003.

Bence György – Kis János 1991 [1980]. – Bence György–Kis János: Határolt forradalom, megszorított többpártrendszer, feltételes szuverenitás. In: *Bibó-émlékkönyv* I. 386–403.

Bibó István, 1986. – Bibó István: Válogatott tanulmányok I–III. Vál. és utószó Huszár Tibor. Szerk. és jegyzetek Vida István, Nagy Endre. A válogatásban és szerkesztésben közreműködött ifj. Bibó István. Magvető, Budapest.

Bibó István, 1990. – Bibó István: Válogatott tanulmányok IV. köt. Vál. ifj. Bibó István és Huszár Tibor. Magvető, Budapest.

Bibó-életrajzi tanulmányok, 1991. – Bibó-életrajzi tanulmányok I–II. Századvég, Budapest–Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern.

Dénes Iván Zoltán (szerk.), 2001. – Megtalálni a szabadság rendjét. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Új Mandátum, Budapest.

Dénes Iván Zoltán (szerk.), 2004. – Bibó István egyetemi előadásai 1942–1949. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán. Sajtó alá rendezte, a szövegeket gondozta: Balog Iván, Tóth László Dávid. Debreceni Egyetem, Kossuth Egyetemi Kiadó.

Gyarmati György - Kukorelli István (szerk.) 2009: Kortársak Bibóról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban. Szerkesztette: Gyarmati György, Kukorelli István. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 2009.

Huszár Tibor, 1989. – Huszár Tibor: Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok. Kolonel Bt., Debrecen.

Mannheim, Karl 1943: Karl Mannheim: Diagnosis of Our Time. Routledge&Kegan Paul. London, 1943.

Nagy J. Endre 2001: Nagy J. Endre: Tettbeszéd. Bibó István 1935-ös „megtérése”. In: Dénes Iván Zoltán (szerk.): Megtalálni a szabadság rendjét.

Tanulmányok Bibó István életművéről. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest,
2001. 111 – 145.